

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Лозінська Марія Володимирівна

УДК 35.071:342

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Удосконалення конституційно-правового регулювання
духовно-культурних відносин в Україні
Публічне управління та адміністрування
281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ М. В. Лозінська

Науковий керівник Молодцов Олександр Володимирович, д. держ. упр., доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

професор _____ І.П. Лопушинський

Рецензент

.....

доцент _____ М. О. Красій.....

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ - 2024

АНОТАЦІЯ

Лозінська М. В. Удосконалення конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин. - Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У магістерській роботі розкрито теоретичні та правові аспекти регулювання духовно-культурних відносин в Україні, описано сучасний стан духовно-культурної сфери, окреслені перспективи та запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання у сфері духовно-культурних відносин. Розглянуто основні теоретичні поняття духовності та культури, описано особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин у демократичних суспільствах та проаналізовано конституційно-правову базу України. На конкретних прикладах Миколаївської міської територіальної громади Стрийського району Львівської області розглянуто можливості співпраці в духовно-культурному напрямку із закордонними сторонами-партнерами.

Матеріали магістерської роботи будуть корисними для урядових структур, культурно-духовних установ, а також можуть використовуватися у процесі розробки та реалізації правового регулювання духовно-культурної сфери.

Ключові слова: духовність, культура, духовно-культурні відносини, конституційно-правове регулювання.

ABSTRACT

Lozinska M.V. Improving the constitutional and legal regulation of spiritual and cultural relations. - Manuscript.

Master's thesis in the specialty 281 – «Public management and administration».
- Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. - Ivano-Frankivsk, 2024.

The master's thesis explores the theoretical and legal frameworks governing spiritual and cultural relations in Ukraine, detailing the current state of this sphere, future perspectives, and proposed improvements for legal regulation within it. Key concepts of spirituality and culture are examined, along with the unique features of constitutional and legal regulation in democratic societies, with a particular focus on Ukraine's legislative foundations. Through specific cases from the Mykolaiv city territorial community in Stryi district, Lviv region, the thesis highlights potential avenues for spiritual and cultural cooperation with foreign partners.

This research will be of value to government agencies and cultural-spiritual institutions and may serve as a resource in the formulation and implementation of legal frameworks in the spiritual and cultural sectors.

Keywords: spirituality, culture, spiritual and cultural relations, constitutional and legal regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	9
1.1 Поняття і сутність духовно-культурних відносин	9
1.2 Особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин в демократичних суспільствах	13
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	22
2.1 Конституційно-правове регулювання духовно-релігійних відносин в Україні	22
2.2 Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини та національної ідентичності	31
РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ	37
3.1 Підвищення ефективності законодавства у сфері релігійних відносин та правового захисту культурної спадщини України в умовах війни	37
3.2 Впровадження європейського досвіду у сфері духовно-культурних відносин (на прикладі співпраці відділу культури Миколаївської ОТГ Стрийського району Львівської області з польською стороною)	47
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Актуальність теми. Духовно-культурні відносини є важливою складовою суспільного життя, яка визначає національну ідентичність та моральні цінності кожної нації. В умовах сучасних викликів і загроз, таких як: воєнні дії РФ, культурна експансія та інформаційна війна, забезпечення правового регулювання духовно-культурної сфери набувають особливо важливого значення.

Війна в Україні, що розпочалася у 2014 році і триває досі, створила нові реалії та виклики, які вимагають перегляду та вдосконалення конституційно-правових механізмів, зокрема тих, які регулюють духовно-культурні відносини.

У періоди військових конфліктів часто спостерігається загроза порушення прав і свобод громадян, включаючи свободу віросповідання, культурного самовираження та права на доступ до культурних благ. Удосконалення конституційно-правових механізмів є необхідним для забезпечення ефективного захисту цих прав в умовах війни. Це також включає створення умов для збереження та розвитку культурного та духовного життя у зонах конфлікту та прифронтових територіях.

Сучасна війна супроводжується не лише фізичними бойовими діями, але й інформаційними та культурними атаками. Противники використовують дезінформацію та культурну агресію для послаблення морального духу населення та руйнування національних цінностей. У цьому контексті конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин повинно включати заходи протидії дезінформації, захисту інформаційного простору та підтримки національної культури і духовності.

Жодні війни не тривають вічно, тому очевидно, що після закінчення активних бойових дій виникне потреба у відновленні культурної спадщини, духовного життя на деокупованих територіях. Конституційно-правові

механізми мають забезпечити умови для ефективного проведення відновлювальних заходів, зокрема через підтримку культурних ініціатив.

Удосконалення конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин в умовах війни також передбачає вивчення та використання міжнародного досвіду. Багато країн мають успішні приклади правового регулювання в умовах конфліктів, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Співпраця з міжнародними організаціями та партнерами може сприяти підвищенню ефективності національних зусиль у цій сфері.

Відтак конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні має вирішальне значення для збереження культурної спадщини.

Тому дослідження у сфері конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин є не тільки актуальним, але й необхідним для подальшого поступального розвитку українського суспільства.

Стан наукового обґрунтування. Необхідно зазначити, що в останні десятиліття політико-правова дискусія щодо гарантування культурних та духовних прав людини і громадянина, а також переосмислення ролі та завдань держави у духовно-культурній сфері помітно поживалась.

Правове регулювання духовно-культурних відносин є предметом досліджень українських науковців. Певні аспекти цієї проблематики досліджували С. Головатий, В. Жуковська, М. Козюбра, В. Буткевич, В. Речицька, С. Гордіюк, Б.Страшун та інші українські науковці. Серед них є роботи, що стосуються правового регулювання культурних і духовних відносин в Україні, зокрема, питань свободи віросповідання та захисту культурних прав.

Мета та завдання дослідження. Метою магістерської роботи є комплексне дослідження конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин в Україні, сучасний стан та розробку науково-обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин в Україні, враховуючи сучасні виклики та загрози.

Дана мета зумовлює розгляд таких завдань:

- визначити поняття та сутність духовно-культурних відносин;
- дослідити особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин у демократичних державах;
- здійснити аналіз поточного стану конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин;
- дослідити практичний досвід співпраці з європейськими партнерами у сфері духовно-культурних відносин
- визначити шляхи вдосконалення законодавства у сфері релігійних відносин та культури в умовах війни

Об'єкт дослідження - духовно-культурні відносини як елемент суспільного життя.

Предмет дослідження - конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин, зокрема нормативно-правові акти, механізми правового впливу, аспекти взаємодії між державою та релігійними/культурними інститутами, а також шляхи удосконалення правових норм у сфері духовно-культурної діяльності, з урахуванням викликів воєнного часу.

Методологічна основа. У магістерській роботі застосовано комплекс методів, які допомогли у дослідженні конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин.

Теоретичний аналіз використано для розгляду концепцій та визначень понять духовно-культурних відносин. Порівняльний метод застосовано в аналізі конституційно-правового регулювання цих відносин у демократичних країнах.

Метод узагальнення використано для систематизації законодавчих актів, що регулюють релігійні відносини в Україні. Історико-джерелознавчий метод допоміг дослідити розвиток законодавчого регулювання духовно-культурних відносин та захисту культурної спадщини в історичному контексті. Описовий метод використано для опису співпраці Миколаївської ОТГ із європейськими партнерами у сфері культури. Інформаційний аналіз застосовано для вивчення

та оцінки сучасного стану законодавчого забезпечення захисту культурної спадщини та національної ідентичності.

Новизна отриманих результатів. Дослідження подає новий погляд на конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні, зокрема в умовах воєнних дій, та пропонує практичні рекомендації для покращення ефективності.

Практичне значення магістерського дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути корисними для органів державної влади та державних управлінців у сфері духовної та культурної політики, а також сприяти подальшому вдосконаленню конституційно-правових норм.

Структура роботи. Магістерська робота містить вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Роботу викладено на 64 сторінках, з них 57 сторінок - основний текст. Список використаних джерел нараховує 54 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1 Поняття та суть духовно-культурних відносин

Культура і духовність тісно пов'язані між собою. Вони мають спільну функцію - формування і вираження цінностей, ідеалів та сенсу життя. Культура виступає як засіб, через який духовність втілюється і розвивається, дозволяючи людям виражати глибокі почуття, вірування і моральні ідеали.

Духовність — це внутрішній світ людини, її прагнення до морального розвитку, самопізнання. Культура ж — це сукупність зовнішніх проявів цього духовного світу, включаючи мистецтво, мову, релігійні та соціальні традиції, що дозволяють індивідууму й суспільству разом підтримувати і транслювати ці цінності наступним поколінням.

У суспільствах, де культура й духовність мають тісні зв'язки, відбувається збагачення культурної ідентичності. Так, культура й духовність утворюють систему взаємовпливів, доповнюють та збагачують одна одну.

Кожна людина народжується і зростає у просторі відповідної культури. Спочатку це культура її родини та найближчого оточення, потім культура її народу та країни. Але з одного боку культура впливає на формування людини, а з іншого – людина сама впливає на світ культури. І як людина має дві складові – духовну і матеріальну, так і культура має ці обидві складові. Причому саме духовна культура сприяє формуванню людської особистості, її розвитку¹.

---

¹ Компанієць В. Силабус з основ духовної культури : [навчальна програма] / Український державний університет залізничного транспорту. Харків, 2020-2021. URL: <https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/osn-duhovn-kulturi-2.pdf>.

Поняття «культура» має безліч різноманітних визначень. Здебільшого, під культурою розуміють загальний рівень розвитку суспільства чи народу. До неї також відносять досягнення в таких сферах мови, релігії, етики, філософії, наукової діяльності, мистецтва, літератури, освіти та виховання. Саме сукупність всіх цих видів людської активності і є тим, що прийнято називають культурою.

Культура – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством у процесі історичного розвитку. Культура є засобом передачі знань, норм та цінностей від одного покоління до іншого.

Етимологія поняття «культура» сягає часів античності. Перші визначення містяться в трактатах давньогрецьких та давньоримських філософів.

У сучасному розумінні поняття «культура» почало вживатися у XVII столітті.

«Культура, або цивілізація, є складним цілим, що містить у собі знання, вірування, мистецтво, моральність, право, звичаї, вміння та навички, набуті людьми як членами суспільства», - це перше наукове визначення поняття «культура» англійського етнографа Е. Тейлора².

Філософи зазвичай відносять до культури все, що створене людиною. Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення культури. У світовій літературі можна знайти більш як 500 визначень поняття «культура».

Ось деякі з них:

Культура — все те, що є результатом людської історії.

Культура — все те, що людина створила власним розумом, а не отримала від природи.

Культура — це матеріальний і духовний прогрес як індивідів, так і різноманітних соціально-національних спільнот.

---

² Культура. Вікіпедія. URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0> (дата звернення: 27.10.2024)

Культура — водночас історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражених у матеріальних і духовних цінностях, створених самою людиною³.

Традиційно виділяють два основні аспекти культури: матеріальний і духовний. Матеріальна культура охоплює всі прояви виробничої діяльності людства та її результати, такі як знаряддя праці, житлові умови, побутові предмети, одяг, будівлі, комунікаційні засоби, пам'ятники та монументи тощо. Духовна культура пов'язана з усвідомленням, пізнанням, моральними цінностями, вихованням та іншими аспектами духовної діяльності людини. До неї також відносяться релігія, міфологія, а також світоглядні, політичні та моральні уявлення людей. Між матеріальною і духовною культурою існує глибока органічна єдність, що й формує поняття духовної культури.

Духовна культура — це сукупність форм суспільної свідомості, способів створення і використання духовних цінностей, форм комунікації людей.

У вузькому розумінні духовна культура являє собою спосіб взаємодії, взаємовпливу форм діяльності соціальних суб'єктів, що здійснюються в процесі духовного виробництва. Духовна культура як елемент духовного життя, суспільних, духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною гуманістично значимою діяльністю людей щодо освоєння, творення буття.

Науковці по-різному трактують визначення поняття «духовна культура». Ось деякі з них:

Духовна культура — це складний соціодинамічний процес розвитку і функціонування багатогранних процесів та явищ суспільного життя, що безпосередньо чи опосередковано впливають на її становлення, формування.

Розвиток духовної культури неможливий без утвердження її цінностей, зокрема на особистісному рівні, що дає змогу реалізувати потенціал

---

³ Багатозначність поняття культура. Вища освіта в Україні. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10204/#google_vignette (дата звернення: 27.10.2024)

унікальності, неповторності індивідуальності, її духовності, значення яких у прогресі суспільного буття постійно зростає⁴.

Духовна культура – сфера людської діяльності, що охоплює різні сторони духовного життя людини і суспільства. Духовна культура містить у собі форми суспільної свідомості і їхнє втілення в літературні, архітектурні й інші пам'ятники людської діяльності⁵.

Духовна культура формується на основі історичного досвіду, традицій та пам'яті поколінь. Вона включає в себе не лише інтелектуальні та емоційні аспекти, а й практичні прояви, які відображають внутрішній світ людей. Завдяки духовній культурі індивіди здатні осмислювати своє місце в суспільстві та реалізовувати свій потенціал.

Суть *духовно-культурних* відносин полягає у поєднанні матеріальних та нематеріальних аспектів культури, які формують духовний простір суспільства та сприяють культурній інтеграції та самоідентифікації індивідів⁶.

Духовно-культурні відносини формуються на перетині релігійних, моральних, та естетичних цінностей, що забезпечують гармонійний розвиток суспільства. Вони сприяють збереженню традицій та передаванню культурної спадщини майбутнім поколінням⁷.

Духовно-культурні відносини охоплюють усі форми соціальної взаємодії, спрямовані на формування, збереження та трансляцію культурних і релігійних цінностей у суспільстві. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності та розвитку моральних засад нації⁸.

Духовно-культурні відносини відіграють важливу роль у формуванні нації та державності в Україні:

- допомагають визначити унікальні риси нації, які відрізняють її від інших народів;

---

⁴ Там само

⁵ Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії : підручник. Київ: Либідь, 2001. 488 с.

⁶ Петренко О. І. Духовно-культурні чинники соціальної інтеграції. Харків: Освіта, 2017. 76 с.

⁷ Кравченко І. В. Духовність та культура у формуванні національної свідомості. Львів: Центр гуманітарних досліджень, 2019. 152 с.

⁸ Мартинюк В. О. Культурна спадщина і національна ідентичність. Київ: Наукова думка, 2018. 45 с.

- сприяють розвитку спільної національної самосвідомості, що є основою для національної єдності;
- спільні духовні і культурні цінності об'єднують людей, формують почуття приналежності до однієї національної спільноти;
- відіграють важливу роль у збереженні та передачі від покоління до покоління національних традицій, звичаїв та інших культурних надбань нації;
- формують моральні та етичні основи суспільства, сприяють розвитку громадянської відповідальності, активної участі громадян у суспільному і політичному житті.

Підсумовуючи, духовно-культурні відносини відіграють ключову роль у формуванні особистості, суспільства та національної ідентичності. Культура, як поєднання матеріальних та духовних цінностей, формує унікальну спадщину кожного народу.

Духовна культура втілює моральні, релігійні та естетичні цінності, що допомагають передавати культурну спадщину від покоління до покоління, формуючи національну самосвідомість та об'єднуючи націю.

В умовах сучасних викликів, таких як глобалізація та повномасштабна війна, духовно-культурні відносини відіграють стратегічну роль у збереженні національної ідентичності та протидії культурній експансії, сприяючи збереженню національних інтересів.

1.2 Особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин у демократичних суспільствах

Демократичні суспільства вирізняються з-поміж інших форм державного управління своїми принципами свободи, рівності та поваги до прав людини. У таких суспільствах підкреслюється важливість індивідуальних прав і свобод, що включає свободу віросповідання, самовираження та культурну ідентичність.

Відкритість і плюралізм у культурних та релігійних аспектах дозволяють громадянам взаємодіяти та збагачувати один одного.

Конституційно-правове регулювання у демократичних системах сприяє збереженню духовної та культурної різноманітності. У цьому контексті особливості правового регулювання духовно-культурних відносин стають важливим чинником для розвитку суспільства, де кожен індивід може реалізувати свої культурні та духовні потреби. Відтак вивчення цих аспектів є необхідним для розуміння загальної динаміки демократичних процесів.

Історично, розвиток правових норм у цій сфері відбувався на фоні боротьби за права і свободи людини, що відображає еволюцію суспільних цінностей і світоглядів.

Останнім часом серед актуальних проблем, які виникають у процесі політико-правового розвитку України, яка пішла шляхом світової цивілізації, концептуальним є питання прав і свобод людини і громадянина, що постійно дискутується та є одним з основних чинників становлення громадянського суспільства, розвитку його інститутів і показником рівня цивілізованості держави⁹.

Важливим аспектом правового забезпечення духовно-культурної сфери є необхідність дотримання балансу між державною підтримкою духовно-культурного розвитку та повагою до автономії особистості. Законодавче втручання у духовно-культурні відносини має враховувати специфіку суспільства, де ці відносини відображають не тільки особисті, але й національні та історичні цінності, які формують унікальну ідентичність кожного народу. Це створює особливий виклик для конституційного права, адже надмірне регулювання може зашкодити природному розвитку цих відносин, а недостатня увага навпаки – призвести до занепаду культурної спадщини та духовної самобутності.

---

⁹ Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 540 с.

Сфера культурних відносин є більш регульованою на законодавчому рівні, ніж галузь духовно-культурних відносин.

Духовно-культурні відносини регулюються конституційним правом в найменшій мірі в порівнянні з іншими підсистемами суспільного ладу. Це й зрозуміло: адже йдеться, по суті, про внутрішній світ людини. Тільки тоталітарні режими претендують на повний контроль і над цією сферою життя суспільства, в демократичному ж суспільстві людина самоцінна і автономний і його внутрішній світ належить йому одному. Завдання держави і права, насамперед конституційного права, зводиться тут до того, щоб забезпечити найкращі умови для духовно-культурного розвитку особистості людини.

Основою духовно-культурних відносин є взаємодія релігійних і світських інститутів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій суспільства, особливо в умовах політичної та соціальної трансформації¹⁰.

Духовно-культурні відносини суттєво впливають на економічні, соціальні та політичні процеси в суспільстві. Вони охоплюють науку, мистецтво, освіту, релігію.

Релігія є значущим компонентом духовно-культурного життя суспільства. Як система світоглядних цінностей та переконань, вона сприяє об'єднанню людей, відіграючи роль не лише культурного, а й державотворчого чинника. Вплив релігії помітний у багатьох сферах суспільного життя — як духовно-культурних, так і політичних інституціях. Тому конституційне право не може залишатися осторонь питань, що стосуються релігії та духовності.

Релігія зазвичай тісно пов'язана з церквою, яка представляє собою здебільшого ієрархічну структуру, позбавлену демократичних ознак і призначену для задоволення релігійних потреб віруючих.

Взаємодія релігії та конституційного права найчастіше здійснюється у вигляді конституційно-правового регулювання відносин між державою і

---

¹⁰ Сидоренко О. М. Культура як фактор соціальної стабільності. Ужгород: Поліграф, 2020. 112 с.

церквою. При цьому зазвичай в тій чи іншій формі проголошується розділення церкви від держави¹¹.

Впродовж тривалого часу сфера духовно-культурних відносин залишалася на периферії конституційного регулювання. Лише з середини ХХ століття, на тлі активізації міжнародного культурного обміну, посилення інтеграційних процесів та зростання інтересу до збереження культурного різноманіття, відбулася переоцінка ролі держав у впорядкуванні різних суспільних сфер. Поступово увага державної політики почала охоплювати і духовно-культурні відносини, що призвело до розширення рамок конституційного регулювання в цій сфері.

Однак навіть у наш час, на початку ХХІ століття, взаємодія між конституцією та духовно-культурними відносинами залишається мало вивченою і продовжує викликати жваві дискусії. У контексті сучасних викликів побудови конституційної держави все більш актуальним стає формування стійкої доктринальної основи для подальших реформ. Це, зокрема, стосується розробки конституційних положень, які б регулювали духовно-культурну сферу та забезпечували захист основних культурних прав кожної людини й громадянина.

Культура може відігравати різну роль у створенні та функціонуванні конституції. Передусім культура має бути частиною контексту творення конституції, інформуючи про сутність і процеси конституційних змін. Крім того, культура може бути причиною поділу або конфлікту всередині держави. Варто також мати на увазі, що ефективне впровадження нових конституційних механізмів може потребувати культурних змін з боку відповідних конституційних суб'єктів (передусім глави держави, парламенту, органів виконавчої та судової влади національному та регіональному рівнях) та серед широкого кола інституцій громадянського суспільства¹².

---

¹¹ Страшун Б. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : підручник : у 4 т. Т. 1 / за ред. Б. Д. Страшуна. М. : Видавництво БЕК, 1993. 246 с.

¹² Гордіюк С. А. Конституція і культура в аспекті прав людини. Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 92–99.

Конституційно-правове регулювання духовно-культурної сфери безпосередньо залежить від політичного режиму держави, в якому воно здійснюється. В умовах різних політичних систем регулювання духовно-культурних відносин набуває своїх специфічних рис та особливостей, що суттєво впливають на розвиток суспільства та його культурну ідентичність.

В тоталітарних режимах конституційно-правове регулювання духовно-культурної сфери характеризується жорстким контролем та регламентацією з боку держави.

У режимі, де діє тотальний контроль держави, духовно-культурні відносини піддаються суворій централізації, а держава має абсолютний контроль над всіма аспектами культурного та релігійного життя. Усі релігійні організації та культурні установи перебувають під наглядом державних органів, а будь-яка форма інакодумства або культурної автономії переслідується.

У тоталітарних режимах держава нав'язує єдину ідеологію, яка стає основою всіх духовно-культурних відносин. Культура, освіта та релігія використовуються як інструменти пропаганди та маніпуляції масовою свідомістю. Всі види культурної та релігійної діяльності, що не відповідають офіційній ідеології, забороняються або суворо контролюються.

Будь-які прояви культурної чи релігійної свободи придушуються за допомогою репресій та цензури. Незалежні митці, релігійні діячі та культурні організації піддаються переслідуванням, арештам і навіть фізичному знищенню. Цензура поширюється на всі сфери культурного життя, включаючи літературу, мистецтво, театр, кіно та музику.

Політичний режим утверджує своє панування не в результаті чесних і конкурентних виборів, а соціальних маніпуляцій, штучних технологій, підкупу, дезінформації тощо. Посттоталітарна свобода позиціонується як засіб регулювання соціальних відносин й маніпулювання громадською думкою¹³.

---

¹³ Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 13 грудня 2017 р. К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. 140 с.

Натомість в демократичних режимах конституційно-правове регулювання духовно-культурної сфери ґрунтується на принципах свободи, плюралізму та поваги до прав людини.

У країнах, де діє демократія, державна політика спрямована на забезпечення свободи релігії, свободи слова та самовираження. Громадяни мають право на вільне сповідання будь-якої релігії або нерелігійних переконань, а також на вільне створення та розповсюдження культурних цінностей. Держава не втручається в релігійне та культурне життя, забезпечуючи рівні права для всіх релігійних і культурних груп.

У демократичних суспільствах визнається й підтримується культурне та релігійне різноманіття. Конституційно-правове регулювання спрямоване на створення умов для мирного співіснування різних культур і релігій, сприяння міжкультурному діалогу та підтримує культурні ініціативи та проекти, що взаємоповазі. Держава сприяє збереженню та розвитку культурної спадщини.

Конституційно-правове регулювання в демократичних режимах базується на захисті прав громадян. Духовно-культурні права включені до системи основних прав і свобод, що забезпечуються конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Право на культурну самовизначеність, свободу творчості та релігії гарантується на законодавчому рівні.

У демократичному суспільстві індивід розглядається як автономна особистість, що має власний внутрішній світ, непадвладний зовнішньому контролю. Держава і право покликані забезпечувати сприятливі умови для самовираження і розвитку культурно-духовних якостей кожної людини, а не обмежувати чи впливати на цю сферу з метою державної вигоди. Будь-яке намагання підкорити духовно-культурну сферу державним інтересам є ознакою тоталітарного режиму, що порушує фундаментальні права людини.

Визначення конституційних основ духовно-культурних відносин значною мірою залежить від балансу між конституцією і державною ідеологією. В умовах сучасної України важливо, щоб принципи та норми, закладені в Конституції України 1996 року, формували основу національної ідеології та

спрямовували розвиток державної політики. Ці конституційні положення, маючи програмний і системний характер, повинні відігравати центральну роль, слугуючи фундаментом для побудови державної ідеології, що спиратиметься на загальні принципи конституційного ладу та відобразатиме національну ідентичність.

У країнах із плюралістичною демократією конституційно-правове регулювання сфери духовності та культури має обмежений характер. Основний принцип - підтримка свободи у виборі форм і шляхів духовного та культурного самовираження. Це забезпечує громадянам право вільно реалізовувати свої переконання, світогляд та культурні потреби, без надмірного втручання держави. Натомість у тоталітарних чи авторитарних режимах, державна ідеологія та політика схильна контролювати та навіть нав'язувати власну релігію та переконання.

Україна є демократичною державою, де діє верховенство права та законів, де на конституційному рівні закріплені та захищені права громадян.

Конституційні засади духовно-культурної системи в Україні складають принципи духовно-культурної свободи індивіда, ідеологічної багатоманітності, світської держави, консолідації та національно-культурного розвитку українського народу, а також підтримки закордонних українців.

За роки незалежності в Україні відбулася суттєва зміна взаємовідносин держави і сфери культури: від моделі держави-інженера, характерної для багатьох країн Східної Європи, до престижно-просвітницької моделі, що притаманна розвиненим державам Західної й Центральної Європи (наприклад, Франції)¹⁴.

Особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин чітко відображають характер політичного режиму в державі. У демократичних країнах пріоритет надається принципам свободи й самовираженню особистості, що дозволяє громадянам реалізовувати свої

---

¹⁴ Гордіюк С. А. Конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, 2021. 250 с.

світоглядні, релігійні та культурні цінності незалежно від політичних уподобань. У таких умовах держава, як правило, лише створює базу для захисту цих прав, залишаючи людині свободу вибору. Натомість у державах з авторитарним або тоталітарним режимом конституційне регулювання часто спрямоване на контроль і формування єдиної, контрольованої державою культурно-ідеологічної політики.

Відтак конституційно-правове регулювання духовно-культурної сфери є свого роду дзеркалом, відображенням того політичного режиму, що панує в державі. Саме тому демократичні закони та інституції можуть ефективно функціонувати лише за умови, що вони ґрунтуються на культурі демократії¹⁵.

З моменту здобуття незалежності в 1991 році духовно-культурні відносини стали важливим аспектом формування української національної ідентичності та державності. Конституційне регулювання закріпило ключові принципи, зокрема свободу віросповідання, релігійну толерантність та підтримку культурного розвитку, що сприяло єдності та культурному збагаченню українського суспільства.

Прийняття Конституції України у 1996 році стало важливою віхою в історії правового регулювання духовно-культурних відносин. Конституція закріпила основні принципи свободи совісті та релігійних переконань. Згідно зі статтею 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, включаючи право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, вести релігійні культи і ритуальні обряди¹⁶.

Це положення забезпечило правову основу для вільного розвитку різних релігійних конфесій в Україні, сприяло релігійній толерантності та взаємоповазі між представниками різних віровчень. Конституція також заборонила встановлення державної релігії, що стало важливим кроком у

---

¹⁵ Рамка компетентностей для культури демократії. Том 1. Контекст, концепції та модель. К.: Видавництво Ради Європи, 2018. 112 с.

¹⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

напрямку до секуляризації держави і забезпечення рівноправності всіх релігійних спільнот.

Згодом конституційні положення були конкретизовані в низці законодавчих актів, які регулюють духовно-культурні відносини. Основним серед них є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який встановив порядок реєстрації релігійних організацій, їх права та обов'язки, а також визначив умови для здійснення релігійної діяльності¹⁷.

Цей законодавчий акт забезпечив рівні можливості для функціонування різних релігійних спільнот, сприяв їхньому розвитку та інтеграції в українське суспільство. Важливою складовою цього закону є положення про захист прав віруючих та релігійних організацій, що включає гарантії проти дискримінації на основі релігійної приналежності.

Підсумовуючи, взаємодія духовно-культурної сфери та конституційно-правового регулювання суттєво залежить від політичного режиму держави. У демократичних суспільствах держава забезпечує свободу самовираження, релігії та підтримує культурне різноманіття, не втручаючись у внутрішній світ людини. Конституційне право в таких країнах гарантує права людини, захищає культурну ідентичність та сприяє міжкультурному діалогу.

У тоталітарних режимах держава нав'язує єдину ідеологію, жорстко контролює релігійне та культурне життя, використовуючи ці сфери для маніпуляцій. Незалежність у духовно-культурному житті придушується через репресії, цензуру та контроль. Натомість демократичний устрій забезпечує автономію особистості, тоді як тоталітаризм підпорядковує духовно-культурну сферу інтересам держави, що призводить до порушення прав людини.

Це співвідношення між політичним режимом і свободою духовно-культурної сфери вказує на те, наскільки держава поважає особистість і захищає права своїх громадян.

---

¹⁷ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. Дата оновлення: 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

2.1 Конституційно-правове регулювання духовно-релігійних відносин в Україні

Україна має давню і складну передісторію, яка формувалась в контексті багатовікового розвитку національної культури, традицій та державності. Історично Україна була перехрестям різних релігій і культур, де співіснували православ'я, католицизм, протестантство, іслам, іудаїзм та інші вірування. Ця релігійна розмаїтість вплинула на політику тих державних утворень, які існували на території сучасної України, сприяючи формуванню глибоких духовно-культурних традицій, які стали частиною української ідентичності.

З моменту здобуття незалежності у 1991 році новоутворена держава прагнула визначити власний підхід до регулювання релігійної сфери. У цьому контексті важливим завданням стало створення законодавства, яке б гарантувало релігійні свободи громадян та водночас регулювало відносини між релігійними організаціями та державою. На той час, Україна стикнулася з проблемою конституційного оформлення принципів свободи совісті, релігійної толерантності та рівності між релігійними організаціями, що було особливо актуально в умовах складної релігійної ситуації, обумовленої десятиліттями радянського контролю над релігією.

Тому у 1991 році було Верховною радою України було ухвалено важливий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»¹⁸, який встановив конкретні правила діяльності релігійних організацій, що регламентують їхній правовий статус, порядок реєстрації та принципи взаємодії з державою.

Ще одним важливим кроком на цьому шляху стала Конституція України 1996 року, яка закріпила принципи свободи віросповідання та відокремлення церкви від держави¹⁹. Зокрема, стаття 35 Конституції України стала основою правового регулювання духовно-релігійних відносин, гарантувавши громадянам право на свободу світогляду і віросповідання.

Серед усіх конституційних основ проблемам духовного життя суспільства приділяється найменше уваги. У сучасній науці конституційного права проблема духовної (культурної) системи основ конституційного ладу є однією з маловивчених²⁰.

Зв'язки між церквою та державою завжди були тонкими і складними, а для сучасної України ця тема набуває ще більшої значущості. Історія України свідчить про постійне переплетення державних і церковних інтересів: з моменту прийняття християнства церква і держава в Україні здійснювали взаємний вплив. Релігія стала не лише духовною основою суспільства, а й чинником, що сприяв зміцненню державної влади.

Яскравим прикладом та підтвердженням цього слугує важлива історична подія - Хрещення Київської Русі князем Володимиром Великим у 988 році. Це рішення було зумовлене релігійними, політичними та культурними чинниками, зокрема прагненням князя об'єднати Київську Русь під єдиною релігією, а також налагодити зв'язки з християнськими державами того часу, особливо з Візантією, яка мала потужний культурний і політичний вплив.

---

¹⁸ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ. Дата оновлення: 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

¹⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

²⁰ Мілова Т. М. Конституційні принципи регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин в Україні / Т. М. Мілова // Підприємництво, господарство і право. 2013. № 1. С. 72–75.

Після Хрещення Русі християнство стало державною релігією, і з цього моменту церква почала активно впливати на життя суспільства, культурний розвиток, освіту і літературу, сприяючи об'єднанню різних племен і закладенню основ національної ідентичності.

З початку прийняття християнства, церковні структури виникали за сприяння держави, яка, в свою чергу, підтримувала розвиток християнства.

Церква ж, з іншого боку, мала значний вплив на формування моралі в суспільстві, допомагаючи утверджувати авторитет державної влади, а також підтримувала державотворчі процеси, просуваючи християнські цінності в житті народу та лідерів країни.

Історично Україна тривалий час перебувала під владою різних держав і кожна з них насаджувала власну релігійну політику. Зокрема в часи Радянського Союзу релігійна політика була суворо обмежена в межах пануючої ідеології, а саме — догматичного марксизму та культу «атеїзму». Цей підхід однозначно трактував релігію як пережиток минулого, що заслуговував на сувору критику й обмеження. Державна влада того часу придушувала релігійне життя, використовуючи адміністративні методи й силовий тиск. Віруючі та священнослужителі зазнавали репресій, храми руйнували, а церковне майно націоналізували й вивозили.

Проте незважаючи на всі релігійні утиски, українці продовжували зберігати високу релігійність, навіть підпільно. В кінці 1980-х років, із початком перебудови, в Україні поступово почала формуватися нова політика у сфері релігії, спрямована на деідеологізацію та розвиток автономних відносин між державою та церквою, що й заклало основи для сучасного релігійного плюралізму.

Маючи можливість жити серед свого народу як незалежна церква, Українська церква була тісно з ним пов'язана і спільно з ним виробила протягом століть численні особливості устрою, богослужебного уставу, церковно-релігійної культури, а також традиції і звичаї, якими вона відрізняється від інших церков і які разом творять її самобутність. До цих

особливостей у першу чергу належить соборність, тобто управління церквою соборами за участю єпископів, духовенства і мирян, а також традиція обирати митрополитів та єпископів собором, а священиків – парафіями²¹.

Відновлення державності у 1991 році ознаменувало новий етап відновлення української церкви. Багато парафій вийшли з підпілля та почали відкрито провадити богослужіння.

Україна, як і більшість європейських постсоціалістичних країн, засвідчила свою рішучість покінчити з тоталітарним минулим і стати на шлях демократичного розвитку. У досить короткі терміни монополізм комуністичної ідеології був замінений поміркованим підходом держави до релігії і церкви.

Натомість в його основу були покладені самобутня духовність нашого народу, його віротерпимі традиції з часів київського християнства та цінності, підтримувані світовими демократіями²².

Логічним етапом врегулювання відносин органів державної влади з релігійними організаціями став прийнятий Верховною Радою Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»²³.

У законодавстві прописані демократичні основи державно-церковних відносин та окреслена правова база для функціонування релігій та їхніх організацій на території України

Стаття 3 Закону визначає гарантовані права:

- мати, приймати і змінювати релігію або переконання за власним вибором;
- одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої;
- відправляти релігійні культи, за винятком тих, що порушують громадський порядок, пов'язані з посяганням на права інших громадян, можуть заподіяти шкоду населенню;

²¹ Палінчак М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр : Ліра, 2014. 408 с.

²² Палінчак М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр : Ліра, 2014. 408 с.

²³ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ. Дата оновлення: 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

- відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання²⁴.

Законом передбачені також правові гарантії свободи совісті. Ці норми охоплюють:

- заборону примушування громадян у питаннях визначення їхнього ставлення до релігії;
- кожен має право самостійно вирішувати, сповідувати чи відмовитися від сповідання будь-якої релігії, брати або не брати участь у богослужіннях, релігійних обрядах, церемоніях чи навчанні релігії;
- право батьків або осіб, які виконують їхню роль, на спільній основі виховувати дітей відповідно до своїх особистих релігійних поглядів та переконань;
- гарантовану рівність громадян перед законом незалежно від їхніх релігійних переконань.

Пріоритет прав людини на свободу світогляду робить їхнє верховенство над правами церкви як організації. Звідси випливають три основні принципи взаємин між державою та релігійними інституціями. Перший принцип — рівність усіх церков перед державою, тобто жодна церква не може отримувати привілейованого статусу. Другий принцип полягає у зобов'язанні держави забезпечувати релігійним організаціям можливість виконання їхніх функцій, включаючи вирішення юридичних, майнових і соціальних питань, що знаходяться в межах її компетенції. Третій принцип визначає, що держава зобов'язана втрутитися у випадках порушення прав людини під час релігійної практики, забезпечуючи права і свободи кожного громадянина.

Закон передбачено, що церква в Україні відокремлена від держави. А отже держава не втручається у діяльність релігійних організацій і не надає їм фінансової підтримки. Крім того, усі релігійні течії та організації мають рівні права перед законом, без привілеїв чи обмежень для окремих релігій чи віросповідань. Також релігійні організації не втручаються в політичні процеси:

---

²⁴ Там само

вони не висувають кандидатів, не підтримують партій та не фінансують виборчі кампанії. Однак їм дозволено брати участь у громадському житті й використовувати засоби масової інформації на рівні з іншими громадськими організаціями.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» - це перший і основний документ, який офіційно встановив новий формат відносин між державою і релігійними громадами. Закон вперше визнав право громадян вільно і безперешкодно визначати своє ставлення до релігії. Хоча цей нормативний акт не охоплює всіх аспектів взаємин держави з релігійними установами в сучасній Україні, він став основою для розвитку релігійної свободи, яку поступово вдосконалюють, відповідаючи новим викликам у суспільно-релігійній сфері.

Базові норми цих правовідносин викладено в Конституції України²⁵. Основний закон держави забороняє розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі з метою ліквідації незалежності України, зміни її конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави.

Релігійні відносини виступають змістовим елементом неполітичних стосунків громадянського суспільства, тому держава зобов'язана захищати і надійно регулювати такі відносини. А оскільки суспільство складається з релігійних та нерелігійних груп населення, держава через законодавство повинна також регулювати стосунки між цими категоріями громадян²⁶.

Розглядаючи правову базу України, що стосується свободи совісті та створення умов для церкви у виконанні її соціальної місії, можна зробити висновок, що ці нормативно-правові акти сформували стійкий фундамент для нової моделі державно-церковних відносин. Встановлені правила сприяють

---

²⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

²⁶ Палінчак М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр : Ліра, 2014. 408 с.

реалізації принципу невтручання, при цьому забезпечуючи церквам можливість виконувати соціальні функції та підтримувати цінності суспільства.

Загалом на сьогодні можна виділити чотири основні принципи побудови відносин між державою і церквою:

- 1) невтручання держави у релігійні справи (вважається одним із найважливіших принципів державно-церковних відносин);
- 2) втручання держави в діяльність церкви лише для запобігання зловживанням;
- 3) забезпечення релігійних організацій або віруючих певними благами;
- 4) співробітництво в тих сферах, де церква і держава мають спільні інтереси (моралізація суспільства, благодійність)²⁷.

В проєкті Концепції державно-конфесійних відносин в Україні релігійна організація визначається, як об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають²⁸.

Загалом релігійний мікроклімат України можна визначити як толерантний та демократичний. І прикладом цього твердження є доволі велика кількість релігійних спільнот, які функціонують в Україні.

В Україні діє понад 90 різних релігійних конфесій і течій. За останніми даними Державної служби з етнополітики та свободи совісті, на початок цього року країна налічувала 36 195 релігійних громад, а також 552 монастирі і 201 заклад для духовної освіти. Найбільша кількість релігійних громад і монастирів зосереджена у Львівській області²⁹.

Науковці, які вивчають духовно-конфесійні відносини в державі, зазначають, що існуюче національне законодавство щодо свободи совісті та

---

²⁷ Догматичне богослов'я. Львів : Свічадо, 1994. 87 с.

²⁸ Концепція державно-конфесійних відносин (проєкт). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/koncepciya-derzhavnokonfesiynikh-vidnosin-yak-instrument> (дата звернення: 30.10.2024).

²⁹ Сологуб І. Релігійні організації в Україні. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html> (дата звернення: 30.10.2024).

віросповідань успішно пройшло оцінювання авторитетних міжнародних організацій.

Учасники численних представницьких міжнародних конференцій, круглих столів, колоквіумів, які відбувалися в Україні, були одностайними у висновках про те, що система державно-конфесійних відносин у нашій країні відповідає демократичним принципам, задекларованим документами Ради Європи.

Міжнародні експерти з питань релігійної свободи класифікують Україну як країну без проблем у цій сфері. Україна належить до групи держав, таких як США, Канада, та країни Західної Європи, де мінімальна кількість обмежень або їх повна відсутність щодо права вибору релігії, права індивідуально або колективно сповідувати будь-яку систему цінностей, проводити обряди, здійснювати місіонерську діяльність і пропагувати свою віру³⁰.

Держава гарантує свободу релігійних переконань та захист від будь-яких переслідувань на основі віросповідання кожному громадянину. Рівень захисту свободи віросповідання в Україні підтримується на високому рівні завдяки ряду законодавчих норм, що гарантують право громадян вільно обирати, змінювати або практикувати будь-яку релігію. Водночас українські закони передбачають недопущення дискримінації за релігійною ознакою, забезпечуючи рівноправність всіх конфесій і право кожної особи обирати спосіб релігійного життя. Це сприяє створенню умов для гармонійного співіснування різних релігійних груп та зміцненню міжконфесійного діалогу, що є важливим чинником суспільної стабільності.

Релігія, віросповідання та церковні інституції відіграють провідну роль у соціальному житті країни, входять до складу її політичної структури й належать до пріоритетів національних інтересів України. З огляду на це, вони є об'єктом державної політики, яка спрямована на створення збалансованих відносин між державою та релігійними організаціями.

---

³⁰ Палінчак М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр : Ліра, 2014. 408 с.

Основними завданнями державної політики в цій сфері є недопущення домінування жодної релігії, створення умов для гармонійного розвитку всіх конфесій³¹.

Становлення України як розвинутої європейської держави, прагнення до найскорішої євроінтеграції ставить на порядок денний ряд проблемних питань у державно-конфесійній сфері, без вирішення яких гарантування і реалізація прав та законних інтересів у цій галузі матимуть лише абстрактний характер³².

Проаналізувавши конституційно-правове регулювання духовно-релігійних відносин в Україні, можна зробити кілька важливих висновків.

Українська церква впродовж багатьох століть була тісно пов'язана з українським народом та державою. Проте у період радянської влади Україна втратила можливість здійснювати незалежну релігійну політику, що супроводжувалося значними репресіями проти духовенства та віруючих. Однак, незважаючи на тиск, релігійність в Україні залишилася високою, що свідчить про стійкість віри в українському суспільстві.

Після отримання незалежності Україна перейшла до нової моделі державно-церковних відносин, заснованої на демократичних принципах, таких як свобода совісті, рівність громадян незалежно від віросповідання.

Конституція України та Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» заклали основу для правової регламентації державно-релігійних відносин, забезпечуючи рівність всіх релігійних організацій та неприпустимість втручання держави в релігійні справи.

Міжнародні експерти визнають українську модель взаємодії держави і релігійних організацій як таку, що відповідає демократичним стандартам і є однією з найбільш зважених та послідовних у світі.

На тлі прагнення України до євроінтеграції виникає необхідність удосконалення нормативно-правових актів у галузі державно-релігійних

---

³¹ Безчастний А. Правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні. Електронний вісник Харківського національного політехнічного інституту. URL: <https://core.ac.uk> (дата звернення: 30.10.2024).

³² Слободянюк М. Релігійні організації як суб'єкти адміністративного права. Держава та регіони. Серія: Право, 2023, № 1 (79), С. 138-143. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X> (дата звернення: 30.10.2024).

відносин для гармонійного розвитку суспільства, враховуючи багатонаціональність та багатоконфесійність держави.

Таким чином, законодавча база України заклала міцні підвалини для розвитку сучасної моделі державно-церковних відносин, що сприяє розвитку релігійної свободи, рівноправності конфесій та підтримує стабільність у суспільстві.

На сучасному етапі конституційно-правове регулювання духовно-релігійних відносин в Україні базується на демократичних принципах свободи та рівності, що забезпечує громадянам можливість реалізувати свої релігійні переконання та зберігати культурну ідентичність. Це сприяє розвитку толерантності в суспільстві та спрямоване на запобігання релігійним конфліктам, які можуть загрожувати суспільній стабільності та єдності.

2.2 Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини та національної ідентичності в умовах війни

Культурна спадщина та національна ідентичність є важливими елементами державності та ідентичності народу. Україна, як країна з багатовіковою історією, має багатий культурний пласт, що включає архітектурні пам'ятки, мистецтво, літературні твори та звичаї, які формують унікальну національну ідентичність. Проте збереження цього культурного надбання стало ще більш актуальним у контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною, глобалізацією, а також процесом інтеграції до європейського співтовариства.

В умовах російської агресії, яка є екзистенційною загрозою українському народу, державна політика у сфері культурної спадщини стає важливим чинником забезпечення національної безпеки України. Культурна спадщина набуває ключового значення для створення матеріального і нематеріального культурного, ціннісного підґрунтя для єдності суспільства, посилення

української громадянської ідентичності, дальшого розвитку України як цілісної та демократичної держави, згуртованості Українського народу³³.

Ключовим документом, який регулює питання збереження культурної спадщини в Україні, є Закон України «Про охорону культурної спадщини»³⁴. Закон визначає правові основи охорони, використання та реставрації культурних цінностей, встановлює відповідальність за їх знищення або пошкодження, а також запроваджує категоризацію об'єктів культурної спадщини.

Документ передбачає механізми для створення національних і місцевих реєстрів об'єктів культурної спадщини, а також закріплює роль органів місцевого самоврядування у сфері контролю за станом збереження об'єктів.

Окрім цього, важливою складовою захисту є міжнародні правові акти, які ратифіковані Україною. Зокрема, це Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини³⁵, яка зобов'язує держави забезпечувати збереження унікальних об'єктів культурного значення, а також Конвенція Ради Європи про захист архітектурної спадщини Європи³⁶.

Закон України «Про культуру» також визначає норми щодо підтримки і розвитку культури в країні, акцентуючи увагу на важливості популяризації національних культурних цінностей як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні³⁷.

Українське законодавство сприяє інтеграції культурної та національної ідентичності в загальнонаціональні програми соціального розвитку. Наприклад, Закон України «Про засади державної мовної політики» визначає українську мову як ключовий компонент національної самосвідомості, забезпечуючи

---

³³ Культурна спадщина та національна безпека. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/kulturna-spadshchyna-ta-natsionalna-bezpeka> (дата звернення: 30.10.2024).

³⁴ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

³⁵ Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини: 1972 р. Дата оновлення: 04.10.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 30.10.2024).

³⁶ Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, 1985 р. Дата оновлення: 20.09.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text (дата звернення: 30.10.2024).

³⁷ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Дата оновлення: 06.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

всебічну підтримку її використання на рівні державних установ, освіти, науки та культурної сфери³⁸. Впровадження мовної політики безпосередньо пов'язане з підтримкою культурної ідентичності і є важливим елементом у контексті захисту національних інтересів.

Закон України «Про національні меншини» регулює права етнічних спільнот, забезпечуючи їх культурну автономію та сприяючи інтеграції в українське суспільство. Цей закон закріплює право національних меншин зберігати свою культурну спадщину, традиції та мову, водночас сприяючи їхньому активному залученню до суспільного життя країни³⁹.

У період війни захист культурної спадщини та національної ідентичності став критично важливим. Окупація частини територій України, знищення культурних об'єктів на цих територіях вимагає активізації правових механізмів для їх відновлення та захисту. У цьому контексті важливу роль відіграє Закон України «Про правовий статус територій, що зазнали тимчасової окупації», який регулює процедури збереження та повернення культурної спадщини після деокупації⁴⁰.

Правовою основою у пам'яткоохоронній сфері є Конституція України, Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про культуру», «Про охорону археологічної спадщини», які регулюють питання захисту матеріальної та нематеріальної культурної та археологічної спадщини, визначають загальні завдання органів державної влади у цій сфері⁴¹.

Згідно зі статтею 54 Конституції України, держава гарантує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів культурної цінності, а також вживає

---

³⁸ Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. Дата оновлення: 01.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

³⁹ Про національні меншини: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Дата оновлення: 01.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴⁰ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴¹ Підбережник, Н. П. Організаційно-правові засади державної політики захисту національно-культурної спадщини України в умовах війни. Ефективність державного управління, 3(76/77), С. 45–49. URL : <https://doi.org/10.36930/507607> (дата звернення: 30.10.2024).

необхідних заходів для повернення культурних надбань українського народу з-за кордону⁴².

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», захист культурної спадщини — це комплекс заходів правового, організаційного, фінансового, матеріально-технічного та інформаційного характеру. Сюди входять: облік об'єктів спадщини (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), а також запобігання їх руйнуванню чи пошкодженню. Держава забезпечує їх захист, збереження, належне використання та відновлення через консервацію, реставрацію, ремонт, реабілітацію, адаптацію та музеєфікацію⁴³.

Закон України "Про культуру" (ст. 16) окреслює основні обов'язки органів державного управління щодо захисту культурної спадщини. Згідно з цим законом, на органи виконавчої влади та місцеве самоврядування покладено завдання: збереження цінних культурних об'єктів, охорони спадщини та захисту історичних місць.

Важливі напрями включають також підтримку музейного, бібліотечного, архівного фондів України, кінематографічних ресурсів і поповнення цих фондів новими мистецькими творами, вітчизняною книговидавничою продукцією та аудіовізуальною продукцією.

Закон також передбачає функціонування й розвиток інфраструктури культурних установ: музеїв, архівів, бібліотек, мистецьких шкіл, клубів, кінотеатрів, заповідників, реставраційних закладів тощо.

Крім того, значна увага приділяється охороні нематеріальної спадщини, що охоплює народну культуру, мови, фольклор, традиції, звичаї, народні ремесла і топоніми, які формують унікальний культурний ландшафт України⁴⁴.

---

⁴² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴³ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴⁴ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Дата оновлення: 06.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

Існує окремий закон «Про охорону археологічної спадщини». Він встановлює норми захисту та збереження об'єктів археологічної цінності. Археологічна спадщина охоплює сукупність археологічних об'єктів, що охороняються державою, а також пов'язані з ними території та рухомі культурні цінності (артефакти), які походять з археологічних об'єктів. Закон спрямований на запобігання руйнуванню чи пошкодженню цих культурних пам'яток та забезпечує їх належний облік, збереження й використання в інтересах наукових досліджень та культурного розвитку країни⁴⁵.

Не менш важливий і актуальний в умовах війни Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» визначає загальні правила та процедури для переміщення культурних об'єктів через державний кордон України. Він встановлює контроль над ввезенням та вивезенням культурних цінностей і регулює їхнє повернення. Закон також чітко окреслює, які об'єкти можна вважати культурними цінностями, що підлягають захисту з боку держави. Зокрема, забороняється вивезення за межі України об'єктів, які входять до Державного реєстру національного культурного надбання, Національного архівного фонду та Музейного фонду України. Цей закон сприяє збереженню культурної спадщини в межах країни та запобігає незаконному обігу важливих історичних і культурних об'єктів⁴⁶.

Міжнародне гуманітарне право має на меті зменшити руйнівні наслідки збройних конфліктів, встановлюючи обмеження навіть для воєнних дій. Це право передбачає «червоні лінії» для захисту об'єктів культурної спадщини, які є результатом творчої діяльності людства. Таким чином, під час конфлікту міжнародні норми гуманітарного права захищають культурні цінності на рівні з цивільними об'єктами та мирним населенням. Принципи, що забороняють атаки на ці об'єкти, походять із звичаєвого та договірного міжнародного права, яке визначає особливі правила щодо цивільних ресурсів та історичної спадщини.

---

⁴⁵ Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV. Дата оновлення: 12.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

Культурна спадщина є надбанням всього людства, свідченням культурної багатоманітності світу, а також зв'язком людських поколінь. Саме у культурних цінностях втілюється людська ідентичність та гідність, тому збереження об'єктів культурної спадщини є архіважливим, особливо під час війни чи збройного конфлікту, коли є велика загроза їхнього пошкодження, знищення чи викрадення ворогом⁴⁷.

У нинішній ситуації повномасштабної війни особливе значення набуває Конвенція, що регулює збереження культурних цінностей під час збройних конфліктів, а також Протоколи до неї, які були затверджені у 1954 і 1999 роках⁴⁸.

Другий Протокол Конвенції встановлює категорії військових злочинів, що стосуються культурної спадщини, зокрема, свідоме і навмисне знищення культурних цінностей. Він також передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність за ці злочини, включаючи можливість видачі осіб, які їх скоїли⁴⁹. Згаданий документ ратифікований Україною.

На цей час чинним національним законодавством про охорону культурної спадщини повною мірою не визначено особливостей охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах війни, особливого періоду або будь-якої іншої реальної загрози. Винятком у цьому питанні є лише проведення невідкладних робіт на об'єктах культурної спадщини, які пошкоджені внаслідок воєнних дій держави-агресора, врегульоване окремим нормативно-правовим актом⁵⁰.

Підсумовуючи, в умовах сучасних викликів, пов'язаних із війною та глобалізацією, збереження духовно-культурної спадщини стало одним із пріоритетних завдань держави.

---

⁴⁷ Захист культурної спадщини під час війни – аналіз положень МГП. Pravo.ua. URL: <https://pravo.ua/zakhyst-kulturnoi-spadshchyny-pid-chas-viiny-analiz-polozhen-mhp/> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴⁸ Конвенція про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14.05.1954 р. Дата оновлення: 12.12.2012. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U> (дата звернення: 30.10.2024).

⁴⁹ Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26.03.1999 р. Дата оновлення: 30.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 30.10.2024).

⁵⁰ Міщенко. М. Охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни: Теоретико-практичні аспекти// Пам'яткознавчі студії. № 2. 2022. С. 45-58.

Аналіз національного законодавства показав, що існує достатня правова база для захисту культурних цінностей. Основним законодавчим актом є Закон України «Про охорону культурної спадщини», який встановлює правові основи для охорони, реставрації та використання культурних об'єктів. Важливою є роль місцевих органів влади у контролі за збереженням цих об'єктів, що сприяє комплексному підходу до управління культурною спадщиною.

Окремо слід відзначити значення міжнародних правових актів, таких як Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини і Конвенція Ради Європи про захист архітектурної спадщини Європи, які зобов'язують держави-учасниці забезпечувати захист унікальних культурних об'єктів. Їхня ратифікація Україною підкреслює інтеграцію національних зусиль у глобальні процеси захисту культурної спадщини.

Особливо актуальною стала роль законодавства у період війни, коли загроза втрати культурних об'єктів на тимчасово окупованих територіях є високою. У зв'язку з цим, важливу роль відіграють закони, що передбачають відновлення та захист таких об'єктів після деокупації.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1 Підвищення ефективності законодавства у сфері релігійних відносин та правового захисту культурної спадщини України в умовах війни

Війна створює численні виклики для духовної та культурної ідентичності нації. В умовах збройного конфлікту посилюється потреба в адаптації чинного законодавства, що регулює релігійні відносини, щоб забезпечити гармонію між різними конфесіями та уникнути конфліктів. Одночасно, правовий захист

культурної спадщини стає критично важливим, оскільки культурні цінності можуть бути під загрозою знищення чи пошкодження. Саме тому важливо є сформувати комплексний підхід до законодавчого захисту релігійних відносин та охорони культурної спадщини в умовах воєнного часу.

Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в Україні постійно перебувають у полі зору фахівців, науковців. У 2023 році Національний інститут стратегічних досліджень сформував аналітичну доповідь. «Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни росії проти України»⁵¹.

Впродовж останнього десятиліття Україна зазнала значних кількісних та якісних трансформацій не лише в конфесійній сфері. Найважливішим є те, що кардинально змінився основний контекст існування. Держава, розташована в центрі Європи, миролюбна Україна стала епіцентром жорстокої агресивної війни Росії проти неї.

Роки збройного конфлікту мали вагомий вплив на всі аспекти політичного та суспільного життя України. Частина її території на півдні та сході наразі перебуває під тимчасовою окупацією. Національна економіка зазнала значних збитків. Багато міст та об'єктів інфраструктури були повністю знищені ворогом. Екології України завдано величезної шкоди, що матиме тривалі наслідки.

Внутрішня міграція, переміщення бізнесу, а також міжнародна гуманітарна, фінансова і військово-технічна підтримка – все це панорамна картина України за два з половиною роки війни.

Російсько-українська війна, безперечно, вплинула й на релігійно-церковне середовище країни. З одного боку, відбулися справді знакові події – об'єднання православних церков Київської традиції, отримання об'єднаною церквою (ПЦУ) Томосу про автокефалію від Вселенського патріарха Варфоломія І. З іншого боку, кардинальне переформатування православної мережі⁵².

---

⁵¹ Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep>.

⁵² Там само

Війна також вплинула на релігійні стосунки в середовищі церкви. 20 серпня 2024 року Верховна Рада прийняла законопроект №8371, який забороняє релігійні організації, що мають зв'язки з Російською православною церквою⁵³. Згідно з цим законопроектом, діяльність РПЦ в Україні буде заборонена. При цьому українські релігійні організації, які підозрюються у співпраці з РПЦ, отримають дев'ять місяців для того, щоб розірвати свої зв'язки з Москвою.

За даними пресслужби СБУ, від початку повномасштабного вторгнення відкрито кримінальні провадження щодо понад 100 священнослужителів УПЦ (МП), майже 50 із них уже повідомлено про підозру, а 26 отримали судові вироки⁵⁴.

Попри російську військову агресію, релігійна мережа в Україні продовжує діяти в межах правового поля та активно розвивається, демонструючи зростання як кількісно, так і якісно. Україна має багатоконфесійне населення, в якому співіснують представники різних віросповідань, таких як християнство, іслам, буддизм, індуїзм та новітні релігійні рухи. Переважна більшість – близько 97% – релігійних структур належать до християнської традиції, зокрема православ'я, яке залишається найбільш чисельним та різноманітним напрямом християнства в Україні.

Повномасштабне військове вторгнення чітко виявило, що Православна церква України та Українська православна церква Московського патріархату по різні сторони барикад. ПЦУ одразу рішуче засудила вторгнення, виступила за термінове відновлення територіальної цілісності України, а також активно долучилася до підтримки країни на міжнародному рівні. Вона стала учасником гуманітарних ініціатив, допомагаючи постраждалим громадянам та внутрішньо переміщеним особам (ВПО), а також Збройним Силам України. Натомість, УПЦ МП, незважаючи на численні жертви серед цивільного населення,

---

⁵³ Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2023 р. № 8371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8371-20> (дата звернення: 30.10.2024)

⁵⁴ Рада ухвалила Закон про заборону УПЦ (МП) в Україні – депутати. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskovskyu-patriarkhat-zaborona/33085530.html> (дата звернення: 30.10.2024)

зруйновані міста та села, а також акти терору та тортур, не вийшла за межі своєї традиційної промосковської політики.

Нові виклики часу вимагали від релігійних організацій активних дій. Помітними стали такі явища: релігійні організації активно включились у волонтерську роботу : допомагали і захисникам тим, хто через війну втратив житло та був змушений переселитись з тимчасово окупованих територій. стали активними учасниками гуманітарного фронту.

Релігійні конфесії в Україні проводять свою волонтерську діяльність у різних напрямках, зокрема:

- допомога постраждалим від війни, що включає забезпечення продуктами харчування, одягом та засобами гігієни;
- надання притулку внутрішньо переміщеним особам через організацію розміщення, допомогу в пошуку житла та участь у будівництві тимчасових помешкань;
- підтримка Збройних Сил України шляхом закупівлі обладнання, амуніції та автотранспортних засобів;
- логістичне забезпечення у сфері охорони здоров'я, включаючи доставку медичного обладнання та життєво необхідних лікарських засобів з-за кордону.

Також відчутно динамізувався процес зміни релігійними громадами юрисдикційної належності. Практично в усіх областях України спостерігається вихід парафій із підпорядкування УПЦ МП. Переважна більшість із них приймає рішення про перехід до Православної церкви України. Так, із 15 грудня 2018 р. 1465 релігійних громад та монастирів заявили про перехід із УПЦ МП до ПЦУ (станом на 14 червня 2023 р) ⁵⁵.

Спостерігається активна тенденція добровільного переходу церковних парафій та громад з московського патріархату до ПЦУ. Подекуди ці переходи супроводжуються сутичками та конфліктами.

---

⁵⁵ Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep>.

І якщо на середину травня 2022 р. проросійську церкву полишили понад 200 парафій у 15 регіонах та столиці, то вже через місяць ця цифра зросла – своє підпорядкування змінили 600 релігійних громад. А в січні 2023 р. митрополит Епіфаній наголосив, що до церкви, яку він очолює, з часу отримання Томосу долучилося близько 1700 парафій УПЦ МП⁵⁶.

Тенденцію переходу також відображують дані соціологічного опитування. Зокрема, дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у липні 2022 року, показало такі результати - 54% респондентів вказали, що належать до Православної церкви України (ПЦУ), 4% опитаних ідентифікували себе з Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП). Через рік результати дослідження показали таку динаміку: кількість прихильників проросійської церкви зменшилася в 4,5 рази — з 18% до 4% ⁵⁷.

Україна є країною з конфесійним плюралізмом, де переважають християнські традиції, зокрема православ'я, яке займає провідну позицію серед різних напрямків. Сучасна ситуація в релігійному середовищі країни суттєво впливає на державну політику в аспекті забезпечення національної безпеки у сфері свободи совісті та релігії.

Враховуючи вищезазначене та стратегічні цілі, пов'язані зі зміцненням національної безпеки в контексті євроатлантичної інтеграції України, а також необхідність нейтралізації загроз, що виникають внаслідок діяльності релігійних організацій, які мають свої центри в країні-агресорі, важливо розробити наступні рекомендації:

1. Верховній Раді України:

- прийняти узгоджений консолідований законодавчий акт, що має на меті заборонити діяльність Московського патріархату в Україні, зважаючи на

⁵⁶ Епіфаній розповів, скільки парафій покинули Московський патріархат після створення ПЦУ. UAINFO.org. URL: <https://uainfo.org/blognews/1675006882-epifaniy-rozpoviv-skilki-parafiy-pokinulimoskovskiy.html> (дата звернення: 30.10.2024)

⁵⁷ Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 р. / КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=10> (дата звернення: 30.10.2024)

те, що в парламенті України зареєстровано щонайменше п'ять законопроектів у цьому напрямку;

- провести до кінця 2024 року парламентські слухання з метою визначення оптимальних механізмів реалізації децентралізації державної політики у сфері свободи совісті та свободи релігії;
- доручити Комітету Верховної Ради України з гуманітарних та інформаційних питань спільно з Кабінетом Міністрів України розробити нову редакцію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» або системні комплексні зміни до нього, які забезпечили б захист національних інтересів та зміцнили національну безпеку України.

2. Кабінету Міністрів України:

- ініціювати розробку оновленого проєкту Концепції державного та конфесійного співвідношення за участю науковців та неурядових аналітичних центрів, який враховуватиме сучасні реалії релігійно-церковного життя в Україні і визначатиме стратегічну візію розвитку цих відносин у контексті євроінтеграції та зміцнення національної безпеки України;
- невідкладно розглянути питання про позбавлення УПЦ МП права користування комплексом будівель Свято-Успенської Почаївської лаври шляхом розірвання договорів оренди.

3. Державній службі України з етнополітики та свободи совісті:

- підготувати і подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства в наступних аспектах:
  - 1) трансформації контрольних, реєстраційних та погоджувальних функцій центрального органу виконавчої влади;
  - 2) набуття статусу юридичної особи релігійними громадами;
  - 3) припинення діяльності релігійної організації, яка не виконала у встановлені законом строки вимоги частини 7 статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (не відтворила у своїй

назві приналежність до керівного центру в державі, яка здійснила військову агресію проти України).

4. Органам місцевого самоврядування:

- забезпечити дотримання релігійними організаціями вимог Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»;
- вживати заходів для сприяння міжконфесійній та міжцерковній згоді та порозумінню.

Актуалізації законодавства потребує аспект посилення правового захисту культурної спадщини в умовах війни.

Культурні права забезпечують духовні потреби людини та її участь у житті суспільства. Це особливо актуально під час збройної агресії РФ проти України, яка систематично намагається знищити українську культуру і пам'ятки культурної спадщини. Станом на липень 2024 року, через російську агресію пошкоджено 1096 об'єктів культурної спадщини⁵⁸.

Незважаючи на низку законодавчих актів, які регулюють питання захисту об'єктів національно-культурної спадщини, у правовому полі відсутні достатньо чіткі, ефективні та стимулятивні механізми захисту національно-культурного надбання України загалом, і в умовах війни зокрема. Щодо захисту національно-культурної спадщини в умовах війни, то органи публічно послуговуються Конвенцією про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протоколами до неї⁵⁹.

В Україні немає окремого законодавчого акту, що стосується цієї проблематики, що ускладнює в умовах війни процедуру запобігання руйнуванню культурних цінностей. Конвенція містить лише загальні положення щодо зобов'язань держави щодо охорони культурних об'єктів під час збройних конфліктів. Сучасні реалії вимагають впровадження чітко

---

⁵⁸ Захист культурних прав в умовах війни: недоліки та способи розв'язання. Укрінформ. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/629782_zahist_kulturnih_prav_umovah.html (дата звернення: 30.10.2024)

⁵⁹ Конвенція про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14.05.1954 р. Дата оновлення: 12.12.2012. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U> (дата звернення: 30.10.2024).

визначених і ефективних управлінських механізмів у цій сфері.

Відсутність ефективної організаційно-управлінської структури та системного підходу в управлінні стали перешкодою для ефективної роботи органів публічного управління в сфері захисту об'єктів національно-культурної спадщини під час війни. У результаті заклади охорони культурної спадщини виявились не готовими до роботи в нових умовах військових дій. Хоча ще у 2021 році Міністерство культури та інформаційної політики акцентувало увагу на необхідності створення реєстру музейних об'єктів, які підлягають першочерговій евакуації, реалізувати цю ініціативу до початку повномасштабного вторгнення не вдалося.

Регіональні підрозділи, відповідальні за охорону культурної спадщини України, функціонують в рамках управлінь або департаментів культури відповідних державних адміністрацій. Вони підпорядковані керівництву цих адміністрацій та підконтрольні Міністерству культури та інформаційної політики України. Ці підрозділи мають загальні управлінські повноваження у сфері культури, що ускладнює якісне виконання управлінських завдань і оперативну реакцію на виклики, пов'язані із захистом національно-культурної спадщини під час війни. Окремий департамент охорони культурної спадщини існує лише в структурі Київської міської державної адміністрації.

В умовах війни гостро постало питання формування електронних реєстрів об'єктів культурної спадщини. Як стало відомо, велика частина культурних пам'яток не мала науково опрацьованої облікової документації ще до початку військових дій. Державний реєстр заповнювався досить повільно і на сьогодні містить неповну інформацію. Це ускладнює захист об'єктів культурної спадщини України в умовах війни. Тому на сьогодні актуальним є створення сучасної цифрової системи обліку та каталогу віртуальної реконструкції. Все це вимагає належного фінансування, яке в умовах війни також є проблемою.

В умовах протистояння з ворогом однією з важливих цілей України є збереження національно-культурної спадщини. Для цього органи публічного управління, які мають повноваження щодо захисту культурної спадщини,

повинні залучити підтримку міжнародних та громадських охоронно-культурних організацій, що дозволить активізувати їхню діяльність.

Органи публічного управління повинні виступати гарантами виконання прийнятого законодавства у сфері збереження національно-культурної спадщини. На сучасному етапі в Україні повинна бути сформульована і затверджена чітка стратегія збереження пам'яток національної культури в умовах воєнних дій, а також ухвалений план дій щодо її виконання⁶⁰.

У деяких культурних установах України завчасно подбали та прийняли ефективні рішення як зберегти культурну спадщину від агресора – вивезти найцінніші колекції у безпечні регіони

Попри це, деякі музеї України змогли заздалегідь прийняти правильні управлінські рішення і вивезти свої найцінніші колекції в більш безпечні регіони. Серед них музеї Маріуполя, Дніпра, Одеси, Сум, Чернігова, Києва, Вінниці.

Крім цього, профільне Міністерство після початку повномасштабної війни розпочало консультації з представниками ЮНЕСКО щодо правильності та безпечності зберігання культурних об'єктів під час війни, а також щодо маркування об'єктів міжнародним знаком «Блакитний щит», який надає їм статусу посиленого захисту⁶¹.

Важливою подією на міжнародному рівні стало прийняття резолюції «Протидія стиранню культурної ідентичності під час війни та миру». Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) підтримала документ 105 голосами.

Документ містить безпрецедентні положення щодо підтримки української культури та збереження української ідентичності. Зокрема, резолюція засуджує систематичну державну політику русифікації, що здійснюється рф із 2014 року

---

⁶⁰ Підбережник Н. П. Організаційно-правові засади державної політики захисту національно-культурної спадщини України в умовах війни. Ефективність державного управління, 3(76/77), 45–49 С. URL: <https://doi.org/10.36930/507607>

⁶¹ Перемогти і зберегти: як в Україні захищають пам'ятки від війни. Discover (2021). URL: <https://discover.ua/inspiration/peremohty-i-zberehty-yak-v-ukrayini-zakhyshchayut-pamyatky-vid-viyny> (дата звернення: 30.10.2024).

на окупованих територіях України, включно із запереченням української культурної ідентичності, мови, літератури та історії. У документі чітко закріплено, що навмисне знищення культурної спадщини та стирання культурної ідентичності в Україні є воєнними злочинами, злочинами проти людяності та свідчать про конкретний геноцидний намір знищити українську національну ідентичність⁶².

Підсумовуючи, законодавча база України в сфері захисту культурної спадщини включає низку важливих нормативно-правових актів, таких як закони «Про охорону культурної спадщини», «Про культуру», «Про національні меншини», а також міжнародні конвенції, ратифіковані Україною, включаючи Конвенцію ЮНЕСКО. Ці документи закладають основи для захисту матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, визначають механізми обліку, реставрації та захисту культурних об'єктів.

Значна частина об'єктів була пошкоджена або зруйнована внаслідок російської агресії, що вимагає від держави активних дій щодо відновлення і збереження цих об'єктів. На законодавчому рівні окремі механізми, такі як Закон України «Про правовий статус територій, що зазнали тимчасової окупації», покликані сприяти збереженню культурного надбання на цих територіях. Військові виклики та окупація частини територій України загострили потребу у вдосконаленні механізмів захисту культурної спадщини.

Брак координації між органами управління, низький рівень підготовки кадрів та відсутність цілісної стратегії створюють серйозні перешкоди для ефективного управління культурною спадщиною. Це стало особливо помітно в умовах війни, коли багато об'єктів не були належним чином захищені або не мали сучасної документації.

Цифровізація та модернізація процесів обліку культурної спадщини є надзвичайно актуальними в умовах воєнних дій. Створення цифрових реєстрів

---

⁶² Боротьба за збереження культури: стирання української національної ідентичності як інструмент війни. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3885982-borotba-za-zberezenna-kulturi-stiranna-ukrainskoi-nacionalnoi-identichnosti-ak-instrument-vijni.html>

та віртуальних каталогів може допомогти у збереженні інформації про культурні об'єкти та сприяти їхній відбудові після завершення бойових дій.

Також необхідність міжнародної підтримки є одним із ключових елементів у збереженні української культурної спадщини. Україна повинна активно співпрацювати з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, для забезпечення збереження та відновлення культурних об'єктів. Важливо також піднімати питання виключення росії з міжнародних культурних організацій через її деструктивні дії на культурному фронті.

Одним з основних напрямків удосконалення законодавства є розробка спеціальних правових механізмів для захисту релігійних прав у контексті війни. Наприклад, пропонується внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за пошкодження релігійних об'єктів у період збройних конфліктів.

З огляду на глобальні тенденції, українські дослідники відзначають, що одним із ключових інструментів удосконалення релігійного законодавства може стати міжнародне співробітництво та залучення міжнародних стандартів у цю сферу. Зокрема, активна участь України в міжнародних організаціях, таких як Рада Європи та ООН, може забезпечити додаткові гарантії для захисту релігійних прав громадян. Важливо також враховувати досвід інших країн, зокрема тих, які мали досвід збройних конфліктів та воєнних дій, для адаптації їхніх законодавчих механізмів до українських реалій.

3.2 Впровадження європейського досвіду у сфері духовно-культурних відносин (на прикладі співпраці відділу культури, туризму та охорони культурної спадщини Миколаївської ОТГ Стрийського району Львівської області з польською стороною)

Впровадження європейського досвіду у сфері духовно-культурних відносин є важливим кроком для розвитку регіональних культурних осередків.

У Миколаївській територіальній громаді є чимало громадських культурних та духовно-релігійних організацій, які успішно співпрацюють з іноземними сторонами.

Початок співпраці з польськими колегами розпочався ще задовго до повномасштабної війни. З 2019 року відділ культури Миколаївської міської ради почав активно співпрацювати з польськими партнерами з гміни Щебрешин. Цей культурний обмін став ключовим елементом у розвитку культурних відносин між двома громадами, спрямованим на обмін досвідом, підвищення культурної свідомості та збереження національних традицій обох країн. Відповідно до публікацій Миколаївської міської ради, перші кроки до співпраці були зроблені під час культурних заходів у Польщі та Україні, де сторони підписали угоди про обмін і партнерство⁶³.

Особливу увагу слід приділити культурним обмінам серед дітей та молоді, що відбувались в рамках програми ГО «Спілка художників Миколаївщини». Програма була спрямована на зміцнення творчих зв'язків між українською та польською молоддю, зокрема через організацію візитів до культурних центрів Львівщини та Польщі. Така ініціатива сприяла поширенню культурних цінностей, розвитку толерантності й взаєморозуміння між молоддю двох країн.

Учасники з Польщі мали змогу познайомитися з багатомітною історичною та культурною спадщиною України, відвідуючи такі пам'ятки, як Олеський замок, Музей зброї «Арсенал» у Львові, а також інші важливі культурні об'єкти Львівщини. Такі екскурсії підсилили міжкультурний діалог та створюють умови для глибшого взаєморозуміння культурних та історичних особливостей обох народів⁶⁴.

Після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України в 2022 році співпраця між містом Миколаїв та польською гміною Щебрешин не

---

⁶³ Угода про співпрацю та партнерство з м. Щебрешин. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ugoda-pro-spivpracyu-ta-partnerstva-z-m.-shhebrezhyn.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).

⁶⁴ Миколаїв відвідали гості з Щебрешина. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/mykolayiv-vidvidaly-gosti-z-shhebrezhyna-polshha/> (дата звернення: 30.10.2024).

лише не зупинилася, але й набрала нових обертів. Відносини між громадами поглибилися завдяки польській підтримці українських біженців, внутрішньо переміщених осіб та захисників України. Польща продемонструвала солідарність з Україною, надаючи гуманітарну та матеріальну допомогу, що стало символом єдності між громадами. Голова громади неодноразово висловлював вдячність польським колегам за їхню підтримку у складні часи, зокрема під час гостювання миколаївської делегації на польському святі врожаю «Обжинки» у 2023 році⁶⁵.

Під час цієї зустрічі сторони обговорювали не лише культурні питання, а й питання співпраці у сферах інфраструктури та розвитку місцевої економіки. Наприклад, було узгоджено деталі завершення проекту з водопостачання та водовідведення. Все відбувалось в рамках Програми транскордонного співробітництва Interreg NEXT «Польща-Україна 2021-2027». Така співпраця демонструє, що інтеграція європейського досвіду не обмежується лише культурною сферою, але й охоплює важливі інфраструктурні аспекти розвитку місцевих громад.

Програми Interreg NEXT «Польща-Україна 2021-2027» спрямована на підтримку транскордонного співробітництва між Україною та Польщею у різних сферах, включно з культурною. Спільні проекти, які плануються реалізувати в межах цієї програми, покликані зміцнити інфраструктурні можливості громади, зокрема у сфері водопостачання та водовідведення.

Програма Interreg NEXT є яскравим прикладом того, як європейський досвід може бути адаптований до українських реалій та використовуваний для вирішення актуальних проблем місцевих громад.

Співпраця відділу культури Миколаївської ОТГ з польською гміною Щебрешин є прикладом успішної інтеграції європейського досвіду у сфері духовно-культурних відносин. Вона не лише сприяє обміну культурними цінностями та зміцненню культурних зв'язків, але й надає можливості для

---

⁶⁵ Делегація Миколаївської громади відвідала польське місто Щебрешин. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaiivr.gov.ua/item/delegacziya-mykolayivskoyi-gromady-vidvidala-polske-misto-pobratym-shhebrshyn/> (дата звернення: 30.10.2024).

розвитку інфраструктури та підвищення якості життя місцевих громад. У цей складний для України час міжнародна підтримка, яку надають польські партнери, є особливо цінною, і така співпраця слугуватиме важливим елементом відновлення та розвитку України в післявоєнний період.

Миколаївська міська рада пишається добросусідськими та братерськими зв'язками з іншими польськими містами-побратимами, такими як Гоголін, Щебрешин та Устрики Долішні. У 2023 році зроблено ще один крок до офіційного партнерства з містом Ілава: підписано лист про наміри співпраці, в якому передбачено:

- комунікацію та обмін досвідом між органами місцевого самоврядування;
- співпрацю в галузі освіти та культури;
- налагодження контактів між навчальними закладами (обмін студентами та співпраця викладачів);
- ініціювання та підтримку контактів між підприємцями;
- ініціювання та підтримку зв'язків між жителями Миколаєва та Ілави, зокрема у сферах громадянської освіти, спорту, охорони здоров'я та туризму;
- партнерство в отриманні зовнішнього фінансування⁶⁶.

Для укріплення партнерських відносин:

- делегація з Миколаївської області взяла участь в урочистостях з нагоди 800-річчя міста-побратима Гоголін;
- делегація відвідала гміну Ілава, де зустрілася з місцевим керівництвом та представниками української діаспори, обговорюючи можливості для співпраці;
- представники Миколаївської громади відвідали місто Устрики Долішні⁶⁷.

---

⁶⁶ Лист про наміри партнерства з м. Ілава (Польща). Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/lyst-pro-namiry-partnerstva-z-m.ilava.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).

⁶⁷ Угода про транскордонну співпрацю з гміною Устрики Долішні. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ugoda-pro-transkordonnu-spivpracyu-z-gminoyu-ustryky-dolishni.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).

Під час переговорів з керівництвом міста-побратима вдалося узгодити всі аспекти участі в спільному проєкті в області водопостачання та водовідведення відповідно до Програми транскордонного співробітництва Interreg NEXT «Польща-Україна 2021-2027». Цей проєкт відкриє можливості для отримання грантового фінансування на реконструкцію очисних споруд МКП «Миколаївводоканал»⁶⁸.

З початку війни польські міста-побратими не залишилися байдужими і виявили свою підтримку, надаючи гуманітарну допомогу воїнам-захисникам, внутрішньо переміщеним особам та вразливим групам населення Миколаївської громади⁶⁹.

У 2023 році в рамках співпраці між Україною та Польщею, влада та громада міста Ілава передали для Миколаївщини два автобуси, пожежний автомобіль для місцевої пожежної бригади та багато іншої корисної допомоги. Співпраця з Ілавою стала можливою завдяки підтримці та злагодженій роботі української діаспори⁷⁰.

Миколаївська міська лікарня отримала значну допомогу від громади міста Гоголін: ультразвуковий сканер, дефібрилятори, носилки, аптечки, рятувальні сумки та наплічники, а також різний медичний інвентар, медикаменти та засоби гігієни.

Громада міста Щебрешин з початку війни передала десять електрогенераторів (три з них наразі використовуються в Миколаївській громаді, а сім – на передовій). Також були відправлені захисникам спальні мішки, плащі-накидки, термоси, постільна білизна, засоби гігієни та продукти харчування. Для внутрішньо переміщених осіб та вразливих верств населення

---

⁶⁸ Триває робота над залученням грантових коштів для реконструкції очисних споруд. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/tryvaye-robota-nad-zaluchennyam-grantovyh-koshtiv-dlya-rekonstrukciji-ochysnyh-sporud-mkp-mykolayivvodokanal-bilya-s-ustya/> (дата звернення: 30.10.2024).

⁶⁹ Бійцям вчергове передали автомобілі швидкої допомоги від парафіян УГКЦ в Польщі. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/bijczyam-vchergove-peredaly-avtomobili-shvydkoyi-dopomogy-vid-parafijan-ukrayinskoyi-greko-katolyckoyi-czerkvy-u-polshhi/> (дата звернення: 30.10.2024).

⁷⁰ Допомога від парафіян української греко-католицької церкви в Польщі. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/14842/> (дата звернення: 30.10.2024).

Миколаївської громади надавали продуктові набори, засоби особистої та загальної гігієни, одяг, теплі покривала, ковдри та інші побутові речі⁷¹.

«Ми вдячні та цінуємо солідарність і підтримку польських міст-партнерів за безкорисливу допомогу, надану у часі важких випробувань»⁷². Про це йдеться у звіті міського голови за 2023 рік.

Підсумовуючи, інтеграція європейського досвіду у сфері духовно-культурних відносин є ключовою для розвитку місцевих культурних інституцій. Співпраця Миколаївської територіальної громади з польськими партнерами, зокрема з містами Устрики Дольні, Ілава, Гоголін та гміною Щебрешин, відзначилась значними досягненнями в культурній дипломатії. Починаючи з 2019 року, ці культурні обміни стали основою для поглиблення міжкультурного діалогу та розвитку спільних проєктів.

З початком війни у 2022 році співпраця не лише продовжилась, але й отримала новий поштовх. Польські громади активно підтримують українських біженців та надають гуманітарну допомогу. Це стало символом єдності між народами, а також стимулом для продовження реалізації спільних проєктів, зокрема в рамках програми Interreg NEXT «Польща-Україна 2021-2027». Ця програма зосереджується не лише на культурних аспектах, але й на вирішенні інфраструктурних проблем, таких як проєкти з водопостачання та водовідведення.

Співпраця з польськими партнерами також дозволяє отримати доступ до грантових програм, що дає змогу реалізовувати проєкти з відновлення та збереження культурної спадщини.

---

⁷¹ Миколаївську громаду відвідали волонтери з Польщі. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/mykolayivsku-gromadcz-vidvidaly-volontery-z-polshhi/> (дата звернення: 30.10.2024).

⁷² Звіт міського голови Миколаївської міської ради Андрія Щебеля. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/zvit-miskogo-golovy-mykolayivskoyi-miskoyi-rady-andriya-shhebelya-za-2023-rik/> (дата звернення: 30.10.2024).

ВИСНОВКИ

В процесі написання магістерської роботи було досягнуто головної мети – комплексно досліджено регулювання духовно-культурних відносин України в правовому та конституційному полі. Також досліджено сучасний стан духовно-культурного законодавства та сформовано рекомендації щодо його удосконалення, враховуючи сучасні виклики та загрози.

В результаті проведеного дослідження виконано поставлені завдання та досягнуто таких результатів:

1. Визначено сутність понять «духовно-культурні відносини»

Детально проаналізовано наукові визначення понять «культура», «духовність», «духовно-культурні відносини» та їхнє етимологічне значення.

Констатовано, що духовність і культура тісно взаємопов'язані та взаємодоповнюють одна одну.

Акцентовано увагу на тому, що духовно-культурні відносини охоплюють усі форми соціальної взаємодії, спрямовані на формування, збереження культурних і релігійних цінностей у суспільстві.

Досліджено роль духовно-культурних відносин у формуванні нації та державності в Україні.

Узагальнено, що духовно-культурні відносини - це динамічний процес, який адаптується до сучасних умов.

Підсумовуючи зазначено, що духовно-культурні відносини є важливим чинником консолідації суспільства в кризові періоди, такі як війна, коли культурна спадщина та духовні цінності стають інструментами єднання нації.

2. Проаналізовано особливості конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин у демократичних суспільствах.

Визначено, що конституційне право в демократичних країнах забезпечує свободу совісті, право на вибір релігії або свободу від релігії, а також гарантує право доступу до культурних цінностей та можливості їх збереження.

Детально проаналізовано основні риси функціонування духовно-культурних відносин у суспільствах з демократичною формою врядування.

Акцентовано увагу на тому, що духовно-культурні відносини чинять вплив на відносини економічні, соціальні та політичні.

Досліджено, що конституційно-правові норми в демократичних країнах сприяють збереженню культурної ідентичності та міжкультурного діалогу. Натомість у тоталітарних режимах держава часто використовує духовно-культурну сферу для маніпуляції, нав'язуючи єдину ідеологію та контролюючи релігійне життя.

Узагальнено, що конституційно-правове регулювання духовно-культурної сфери безпосередньо залежить від політичного режиму держави, в якому воно здійснюється. В умовах різних політичних систем регулювання духовно-культурних відносин набуває своїх специфічних рис та особливостей, що суттєво впливають на розвиток суспільства та його культурну ідентичність.

Підсумовуючи зазначено, що в демократичних суспільствах на перше місце ставиться збереження національної культурної спадщини та свобода віросповідання.

3. Досліджено сучасний стан конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин в Україні

Детально проаналізовано конституційні норми та законодавчу базу України у сфері духовно-культурних відносин.

Виокремлено Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який встановлює демократичні основи взаємовідносин між державою та церквою, а також формує правовий фундамент для ефективного функціонування релігій та їхніх організацій в Україні. А також Закон України «Про охорону культурної спадщини», що визначає правові основи охорони, використання та реставрації культурних цінностей, встановлює відповідальність за їх знищення або пошкодження, а також запроваджує категоризацію об'єктів культурної спадщини.

Зазначено, що Конституція України, прийнята у 1996 році, забезпечує правовий фундамент для розвитку духовно-культурних відносин, закріплюючи право на вільне сповідання будь-якої релігії або на вибір безрелігійного світогляду. Також чинне законодавство забезпечує захист культурної спадщини, що є важливою складовою національної ідентичності.

Узагальнено, що українське законодавство в галузі релігійних відносин і захисту культурної спадщини є достатньо розвиненим та відповідає міжнародним стандартам.

Підсумовано, що в умовах війни та кризових ситуацій виникають нові виклики, коли держава повинна одночасно захищати культурну спадщину та церковно-релігійну сферу, щоб забезпечувати безпеку і стабільність в суспільстві. В умовах війни та загрози знищення або пошкодження культурних об'єктів виникає необхідність у посиленні механізмів їхнього захисту. Існуюча правова база не завжди здатна оперативно реагувати на виклики, що виникають. Значні руйнування церков, музеїв, архітектурних пам'яток ставлять під загрозу збереження національної культурної спадщини. Всі ці обставини вимагають додаткових заходів і вдосконалення законодавства.

4. Досліджено практичний досвід співпраці з європейськими партнерами у сфері духовно-культурних відносин

Проаналізовано формати співпраці Миколаївської міської ради з польськими колегами. Зокрема спільні культурні проекти, програми молодіжних обмінів, відновлення культурних пам'яток і організація культурних заходів сприяли не тільки збереженню духовних цінностей, але й укріпленню культурного обміну між країнами, що в подальшому стало добрим ґрунтом для налагодження волонтерських зв'язків.

Виокремлено, що співпраця між Миколаївською ОТГ Стрийського району Львівської області та гміною Щебрешин, містами Ілава, Гоголін, Устрики Дольні у Польщі стала прикладом успішного впровадження міжкультурного діалогу.

Зазначено, що після початку повномасштабного вторгнення на територію України в 2022 році співпраця між містом Миколаєвом та польською стороною не лише не зупинилася, але й набрала нових обертів. Відносини між громадами поглибилися завдяки польській підтримці українських біженців, внутрішньо переміщених осіб та захисників України.

Узагальнено, співпраця Миколаївської територіальної громади з польськими партнерами, зокрема з містами Устрики Дольні, Ілава, Гоголін та гміною Щебрешин, показала високий рівень культурної дипломатії та створення спільних проектів.

Підсумовано, що під час війни особливо важливо зміцнювати міжнародні зв'язки. Транскордонна співпраця допомагає розширити культурний обмін, підвищити обізнаність про проблеми збереження культурної спадщини та створити спільні механізми захисту культурної та сакральної спадщини.

5.Визначено шляхи вдосконалення законодавства у сфері релігійних відносин та культури в умовах війни

Проаналізовано європейські та українські правові механізми захисту культурної спадщини в умовах збройних конфліктів.

Виокремлено, що значні руйнування церков, музеїв, архітектурних пам'яток ставлять під загрозу збереження національної культурної спадщини.

Зазначено, в умовах війни та загрози знищення або пошкодження культурних об'єктів виникає необхідність у посиленні правових механізмів їхнього захисту.

Узагальнено, що українське законодавство, що регулює захист культурної спадщини, потребує вдосконалення та адаптації до умов воєнних викликів.

Підсумовано, що наразі існує потреба у більшій координації між органами влади, цифровізації процесів обліку культурних об'єктів, а також у розробці нових правових механізмів захисту сакральної спадщини та релігійних прав. Залучення міжнародної підтримки, зокрема співпраця з організаціями, такими як ЮНЕСКО, дозволить посилити захист культурної спадщини України та відновлення зруйнованих об'єктів.

Ці висновки демонструють, що духовно-культурні відносини відіграють ключову роль у розвитку національної ідентичності та суспільства у часі воєнних дій, а удосконалення законодавства є важливим кроком для подальшого збереження культурної спадщини в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багатозначність поняття культура. Вища освіта в Україні. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10204/#google_vignette (дата звернення: 27.10.2024)
2. Безчастний А. Правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні. Електронний вісник Харківського національного політехнічного інституту. URL: <https://core.ac.uk> (дата звернення: 30.10.2024).
3. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії : підручник. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
4. Бійцям вчоргове передали автомобілі швидкої допомоги від парафіян УГКЦ в Польщі. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/bijczyam-vchergove-peredaly-avtomobili-shvydkoyi-dopomogy-vid-parafiyam-ukrayinskoyi-greko-katolyckoyi-czerkvy-u-polshhi/> (дата звернення: 30.10.2024).
5. Боротьба за збереження культури: стирання української національної ідентичності як інструмент війни. Укрїнформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3885982-borotba-za-zberezenna-kulturi-stiranna-ukrainskoi-nacionalnoi-identichnosti-ak-instrument-vijni.html> (дата звернення: 30.10.2024).
6. Гордіюк С. А. Конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, 2021. 250 с.
7. Гордіюк С. А. Конституція і культура в аспекті прав людини. Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 92–99.

8. Допомога від парафіян української греко-католицької церкви в Польщі. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/14842/> (дата звернення: 30.10.2024).
9. Делегація Миколаївської громади відвідала польське місто Щебрешин. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/delegacziya-mykolayivskoyi-gromady-vidvidala-polske-misto-pobratym-shhebrshyn/> (дата звернення: 30.10.2024).
10. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с.
11. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 р. / КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=10> (дата звернення: 30.10.2024).
12. Догматичне богослов'я. – Л. : Свічадо, 1994. 87 с.
13. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26.03.1999 р. Дата оновлення: 30.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 30.10.2024).
14. Епіфаній розповів, скільки парафій покинули Московський патріархат після створення ПЦУ. UAINFO.org. URL: <https://uainfo.org/blognews/1675006882-epifaniy-rozpoviv-skilki-parafiy-pokinulimoskovskiy.html> (дата звернення: 30.10.2024).
15. Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 13 грудня 2017 р. К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. 140 с.

16. Захист культурних прав в умовах війни: недоліки та способи розв'язання.

Укрінформ. URL:

https://lb.ua/blog/dmytro_lubnets/629782_zahist_kulturnih_prav_umovah.html (дата звернення: 30.10.2024).

17. Захист культурної спадщини під час війни – аналіз положень МГП. Pravo.ua.

URL: <https://pravo.ua/zakhyst-kulturnoi-spadshchyny-pid-chas-viiny-analiz-polozhen-mhp/> (дата звернення: 30.10.2024).

18. Звіт міського голови Миколаївської міської ради Андрія Щебеля. Офіційний

сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/zvit-miskogo-golovy-mykolayivskoyi-miskoyi-rady-andriya-shhebelya-za-2023-rik/> (дата звернення: 30.10.2024).

19. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 540 с.

20. Культура. Вікіпедія. URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0> (дата звернення: 27.10.2024)

21. Культурна спадщина та національна безпека. Національний інститут

стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/kulturna-spadshchyna-ta-natsionalna-bezpeka> (дата звернення: 30.10.2024).

22. Компанієць В. Силабус з основ духовної культури : [навчальна програма] /

Український державний університет залізничного транспорту. Харків, 2020-2021. URL: <https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/osn-duhovn-kulturi-2.pdf>.

23. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, 1985 р. Дата оновлення: 20.09.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text (дата звернення: 30.10.2024).
24. Конвенція про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14.05.1954 р. Дата оновлення: 20.09.2006. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U> (дата звернення: 30.10.2024).
25. Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини: 1972 р. Дата оновлення: 04.10.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 30.10.2024).
26. Концепція державно-конфесійних відносин (проект). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/koncepciya-derzhavnokonfesiynikh-vidnosin-yak-instrument> (дата звернення: 30.10.2024).
27. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
28. Кравченко І. В. Духовність та культура у формуванні національної свідомості. Львів: Центр гуманітарних досліджень, 2019. 152 с.
29. Лист про наміри партнерства з м. Ілава (Польща). Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/lyst-pro-namiry-partnerstva-z-m.ilava.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).
30. Мартинюк В. О. Культурна спадщина і національна ідентичність. Київ: Наукова думка, 2018. 45 с.
31. Мілова Т. М. Конституційні принципи регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин в Україні / Т. М. Мілова // Підприємництво, господарство і право. 2013. № 1. С. 72–75.

32. Міщенко. М. Охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни: Теоретико практичні аспекти // Пам'яткознавчі студії. № 2. 2022. С. 45-58.
33. Миколаїв відвідали гості з Щебрещина. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/mykolayiv-vidvidaly-gosti-z-shhebrezhyna-polshha/> (дата звернення: 30.10.2024).
34. Миколаївську громаду відвідали волонтери з Польщі. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/mykolayivskugromadcz-vidvidaly-volontery-z-polshhi/> (дата звернення: 30.10.2024).
35. Палінчак М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр : Ліра, 2014. 408 с.
36. Перемогти і зберегти: як в Україні захищають пам'ятки від війни. Discover. URL: <https://discover.ua/inspiration/peremohty-i-zberehty-yak-v-ukrayini-zakhyshchayut-pamyatky-vid-viyny> (дата звернення: 30.10.2024).
37. Петренко О. І. Духовно-культурні чинники соціальної інтеграції. Харків: Освіта, 2017. 76 с.
38. Підбережник Н. П. Організаційно-правові засади державної політики захисту національно-культурної спадщини України в умовах війни. Ефективність державного управління, 3(76/77), С. 45–49. URL: <https://doi.org/10.36930/507607> (дата звернення: 30.10.2024).
39. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 30.10.2024).

40. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. Дата оновлення: 01.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
41. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Дата оновлення: 06.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
42. Про національні меншини: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Дата оновлення: 01.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
43. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV. Дата оновлення: 12.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
44. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
45. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. Дата оновлення: 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
46. Рада ухвалила Закон про заборону УПЦ (МП) в Україні – депутати. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskovskyy-patriarkhat-zaborona/33085530.html>
47. Рамка компетентностей для культури демократії. Том 1. Контекст, концепції та модель. К.: Видавництво Ради Європи, 2018. 112 с.
48. Сидоренко О. М. Культура як фактор соціальної стабільності. Ужгород: Поліграф, 2020. 112 с.

49. Слободянюк М. Релігійні організації як суб'єкти адміністративного права. Держава та регіони. Серія: Право, 2023, № 1 (79), С. 138-143. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X> (дата звернення: 30.10.2024).
50. Сологуб І. Релігійні організації в Україні. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html> (дата звернення: 30.10.2024).
51. Страшун Б. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : підручник : у 4 т. Т. 1 / за ред. Б. Д. Страшуна. М. : Видавництво БЕК, 1993. 246 с.
52. Триває робота над залученням грантових коштів для реконструкції очисних споруд. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/item/tryvaye-robota-nad-zaluchennyam-grantovyh-koshtiv-dlya-rekonstrukciyi-ochysnyh-sporud-mkp-mykolayivvodokanal-bilya-s-ustya/> (дата звернення: 30.10.2024).
53. Угода про транскордонну співпрацю з гміною Устрики Долішні. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ugoda-pro-transkordonnu-spivpraczyu-z-gminoyu-ustryky-dolishni.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).
54. Угода про співпрацю та партнерство з м. Щебрешин. Офіційний сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mykolaivmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ugoda-pro-spivpraczyu-ta-partnerstva-z-m.-shhebreshyn.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).